

*Piriyev Qəhrəman Məhəmməd oğlu,
doktorant,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası,
Email: qpiriyev95@gmail.com
© Piriyev Q.M., 2022*

UOT - 330.1

İQTİSAD ELMİNİN TƏDQIQAT METODLARININ TƏTBİQİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi – iqtisadi nəzəriyyənin ən önəmli prinsiplərini nəzərə alaraq əsas tədqiqat metodlarının müəyyənləşdirilməsi, düzgün təhlil və doğru nəticənin əldə olunması istiqamətində tövsiyələrin verilməsidir.

Tədqiqatın metodologiyası – tədqiqat işində sistemli yanaşma, məntiqi ümumiləşdirmə, analiz metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın təbii əhəmiyyəti – həyatımızın bütün sferalarında iqtisadi nəzəriyyənin düzgün təbii üçün araşdırma metodları, dəqiqliklə seçilmiş tədqiqat obyektləri düzgün nəticəyə gələ bilmək üçün ən vacib amillərdir.

Tədqiqatın nəticəsi – araşdırmamıza əsasən, iqtisadi nəzəriyyənin təhlil istiqamətləri, tədqiqat metodları və onların düzgün təbii bütün sahələrdə öz müsbət təsirini göstərərək inkişafa və effektivliyin daha da artmasına səbəb olacaqdır.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – iqtisadi nəzəriyyənin əhəmiyyəti müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: tədqiqat metodları, iqtisadi nəzəriyyə, təhlil, analiz, ümumiləşdirmə.

G İ R İ Ş

İqtisadi hadisələrin məzmununu anlamaq və onların inkişaf istiqamətlərini dərk etməklə fəaliyyət mexanizmini aşkara çıxarmaq, yalnız elmi cəhətdən əsaslandırılmış tədqiqat metodlarından istifadə etməklə mümkündür. Hər bir elm sahəsi kimi iqtisadi nəzəriyyənin də özünəməxsus tədqiqat metodları, araşdırma üsulları və analiz istiqamətləri vardır.

Bu məqalə iqtisadi tədqiqatın keyfiyyətli formada analizinin, tədqiqat üsullarının rolu və dəyəri ilə bağlı elmi araşdırma etmək məqsədi daşıyır. Son illərdə bu istiqamət üzrə hansı paradigmanın istifadəsinin daha uğurlu olmasına dair ətraflı və davamlı müzakirələr aparılıb. Müzakirələrdə əsas məsələ kəmiyyət və keyfiyyətlə bağlı məlumatların vizuallaşdırılması vasitəsilə tədqiqatın keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması olmalıdır. Bu məqalədə əsas tədqiqat metodları və onlardan necə istifadə edildiyi ilə bağlı faydalı yol xəritəsi təqdim etmək məqsədi ilə iqtisadiyyatda keyfiyyət və qarışıq metodların artan istifadəsi araşdırılır. Keyfiyyətə əsaslanan və ya qarışıq yanaşmalardan istifadə etməklə bəzi iqtisadi tədqiqatlar nəzərdən keçirilir, bu metodlardan istifadənin qazancları vurğulanır. İddia olunur ki, keyfiyyətin ölçülməsi istiqamətində istifadə olunan metodlar çox vaxt kəmiyyət metodlarına nisbətən daha az dəqiq, daha az güclü və ya daha az etibarlı kimi təsvir olunsada, əslində bu iki metod dəstinin hər birinin öz güclü tərəfləri var. Bir və ya bir neçə metod növündən öyrənilə biləcək məlumatların məcmusu maraq mövzusunun öyrənilməsi zamanı ortaya çıxan konkret məsələlərdən

asıldır. Həmçinin iqtisadi nəzəriyyədə düzgün təhlil prosesi də çox mühüm rola malikdir. Təhlil olunacaq sahəyə ən uyğun gələn təhlil metodunun seçilməsi vacib faktorlardandır. Bütün bunları nəzərdən keçirərək qeyd edə bilirik ki, doğru nəticələrin alınması üçün ilk öncə düzgün tədqiqat aparmaq və analiz etmə bacarığın təkmilləşdirmək mütləqdir.

Tədqiqatın əsas məzmunu

Hər bir sahə kimi, iqtisadi nəzəriyyə sahəsinin də özünəməxsus tədqiqat metodları vardır. İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi problemlər haqqında faktlar onların öyrənilməsi üçün toplanır. Buna təsvir metodu və ya empirik metod da deyilir. Bundan sonra faktlar üçün əsasən iqtisadi prinsiplər müəyyən edilir ki, bu da iqtisadi təhlil adlanır. Buna görə də iqtisadi nəzəriyyə öz predmetini öyrənmək üçün analitik metoddan geniş istifadə edir. Təhlil zamanı obyekt tərkib hissələrinə bölünür ki, onlar ayrı-ayrılıqda hərtərəfli öyrənilir, təhlil çərçivəsində hər birinin yeri və rolu aydınlaşdırılır. Mikroiqtisadi təhlil konkret iqtisadi vahidlər (ayrı-ayrı sahələr, firmalar və s.) səviyyəsində aparılır. Bu zaman istehsal olunan hər hansı konkret məhsulun miqdarı və ya qiyməti, firmada çalışan işçilərin sayı, onun əldə etdiyi və ya xərclədiyi gəlirin miqdarı, ailənin gəliri və s. göstəricilərdən istifadə olunur.

İqtisadi münasibətlərin kəmiyyət aspektinin təhlili onların siyasi-iqtisadi məzmununu daha dərinləndirən açmağa, iqtisadi hadisələr və proseslər arasında səbəb-nəticə əlaqələrinin məzmununu haqqında daha konkret təsəvvürə malik olmağa imkan verir. Məsələn, iqtisadçı üçün təkcə mənfəətin mahiyyətini açmaq deyil, həm də onun dərəcəsini müəyyən etmək maraqlı olduğu qədər də vacibdir. Məhz buna görə də iqtisadi nəzəriyyədə hadisələrin kəmiyyət tərəfinin təhlili zamanı riyazi-statistik metodlardan və modelləşdirmədən geniş istifadə olunur. Biznes adamları və böyük şirkət sahiblərinin iqtisadi nəzəriyyə sahəsində dərin biliyə sahib olmaları çox vacibdir. Çünki iqtisadi sistemin mahiyyətini, onun xarakteristikalarını və necə işlədiyini daha yaxşı dərk edən, inflyasiyanın səbəb və nəticələri haqqında aydın təsəvvürə malik anıdan və ya gözlənilmədən baş verən böhran şəraitində olan müəssisə rəhbəri vəziyyətdən çıxmaq üçün digərlərindən daha ağıllı qərarlar qəbul edir. Bunun nəticəsidir ki, ən savadlı iqtisadçılar çox zaman daha çox iri şirkətlərin idarə olunmasında iştirak edirlər, onlar informasiyanın toplanması və təhlili əsasında səmərəli qərarlar qəbul etməklə məşğul olurlar. Onlar həmçinin risklərin idarə olunması zamanı baş verə biləcək neqativ hallara qarşı öncədən xüsusi tədbirlər planının hazırlanmasının vacibliyini anlayır və sistemli şəkildə düzgün analiz edərək yerində qərarlar verə bilirlər. İqtisadi qanunlar insanlar, hadisələr, proseslər arasında obyektiv, zəruri səbəb-nəticə əlaqələridir, daim təkrarlanır və onların maraqlarını ifadə edir. Buradan aydın olur ki, iqtisadi qanunlar hadisə və proseslər arasında daxili, zəruri, sabit əlaqələri ifadə edir.

İqtisadi nəzəriyyə kursunda geniş istifadə olunan metodlardan biri də sosial-iqtisadi proseslər arasında verilənlərin, qarşılıqlı əlaqə və asılılıqların və onların inkişaf qanunauyğunluqlarının qrafiklərdə təsviridir. Qrafiklər materialları daha yaxşı mənimsəməyə, aydın başa düşməyə, dərinləndirən təhlil etməyə, rəqəmlərin köməyi ilə ifadə olunan qanunları görməyə imkan verir, onların aydınlığını və yaddaqalanlığını təmin edir. Qrafiklərin köməyi ilə bir çox mürəkkəb proseslərin daha aydın formasını yaratmaq, onları daha aydın izah edə bilmək və qarışıq məlumatlardan daha sadə şəkildə istifadə edə bilmək çox asan olur. Həmçinin təhlil zamanı əldə olunmuş məlumatlardan istifadə edərkən səhv etmə riski daha da azalmış olur.

Təbiət qanunları kimi, iqtisadi qanunlar da obyektiv xarakter daşıyır. Yəni onlar insanların şüurundan, istək və arzularından asılı olmayaraq meydana çıxır və fəaliyyət göstərir. İnsanlar onları yarada, ləğv edə, dəyişdirə bilməzlər. İqtisadi qanunların obyektiv xarakterdə olmasını etiraf etmək subyektiv amillərin rolunu azaltmaq kimi başa düşülməməlidir. Başqa

sözlə, insanlar iqtisadi qanunların qarşısında aciz deyillər, onlar həmin qanunları dərk edə və bundan özlərinin mənafeələrinə uyğun olaraq istifadə edə, bununla da iqtisadi inkişafı sürətləndirə bilirlər. Lakin iqtisadi qanunların obyektiv xarakterdə olmasını inkar edənlər də vardır. Onlar bu qanunların insanların iradəsindən, dərrakəsindən, psixologiyasından asılı olduğunu qeyd edirlər. Hətta bu qanunları qəbul edənlərə də rast gəlinir. Onlar sözdə iqtisadi qanunların obyektiv xarakterini qəbul etsələr də, obyektivliyi kortəbiilikdə, qanunların fəaliyyətinin qarşısının alınmasının mümkün olmamasında görürlər.

İqtisadiyyat çox deduktiv bir mövzu ola bilər və iqtisadçılar bir sıra fərziyyələrlə başlayan insan davranışının mürəkkəb “modellərini” qurmağa alışırlar. Bununla belə, iqtisadiyyat həm də müşahidə olunan faktları izah etmək üçün induktiv üsullardan istifadə edərək empirik bir mövzudur.

Beləliklə, aşağıya doğru meyilli tələb ayrısı, məsələn, insanların mal və xidmətlərin alınmasından öz məmnuniyyətini necə maksimum dərəcədə artırmağa çalışdığına dair ümumi fərziyyələrdən çıxarıla bilər. Digər tərəfdən, tələb ayrıları empirik şəkildə qurula bilər, yəni müştərilərin faktiki qiymət dəyişikliklərinə reaksiyasını müşahidə etməklə və bazar tədqiqatçıları, məlumat toplayanlar müvafiq məlumatları topladıqda, məlumatlar iqtisadi proqnozlar vermək üçün induktiv şəkildə istifadə edilə bilər.

Praktikada deduksiyanın harada bitdiyini və induksiyanın harada başladığını söyləmək çox çətin ola bilər. Böyük iqtisadçı Con Meynard Keyns “kreslo iqtisadçısı” kimi tanınırdı, çünki onun nəzəriyyələrini formalaşdırmaq üçün heç vaxt təhsilini tərk etməli olmadığı deyilirdi; digər tərəfdən, əgər onun nəzəriyyələri reallıqdan ayrılırdı, o zaman milyonlarla insanın həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasında əldə etdikləri uğurları əldə edə bilməzdilər. Dünyanın ən yaxşı deduksiyaçıları həm də insan davranışlarını diqqətlə izləyənlərdir və buna görə də iqtisadçılar öz işlərində həm deduksiyadan, həm də induksiya ilə istifadə etməlidirlər. Deduktiv metod iqtisadi nəzəriyyələrin və ümumiləşdirmələrin əldə edilməsinə mücərrəd yanaşma təmin etdiyi üçün o, həm də mücərrəd, analitik metod adı ilə də tanınır.

Deduktiv məntiq vasitəsilə iqtisadi ümumiləşdirmənin əldə edilməsi metodunda və ya prosesində iştirak edən əsas addımlar aşağıda təsvir edilmiş və izah edilmişdir:

1. Problemin formalaşdırılması

İstənilən elmi araşdırmada analitik araşdırılacaq və ya sorğulanacaq problemin mahiyyəti haqqında aydın təsəvvürə malik olmalıdır. Analitik və ya nəzəriyyənin müvafiq dəyişənlər davranışı və qarşılıqlı əlaqəsi haqqında ümumiləşdirmələr etmək istədiyi dəyişənlər haqqında bilik əldə etməsi tamamilə vacibdir. Problemin qavranılması əksər hallarda kompleks bir işdir.

2. Şərtlərin tərfi və fərziyyələrin formalaşdırılması

Hər bir fənnin öz dili olduğundan, ikinci addım kimi təhlillə bağlı müəyyən texniki terminləri müəyyən etmək lazımdır. Həm də fərziyyələr irəli sürmək lazımdır. Fərziyyələr müxtəlif növ ola bilər, yəni texnoloji, texnologiyanın vəziyyəti, imkanları və ya istehlakçılar, amil sahibləri və istehsalçılar kimi iqtisadi agentlərin hərəkətləri ilə bağlı davranışlar və s.

Fərziyyələr özbaşına deyilmir. Bunların arxasında məntiqi əsas dayanmalıdır. Başqa sözlə, ən mühüm fərziyyələr keçmiş hadisələrin faktiki müşahidələrinə və ya introspeksiya əsaslanır.

Məsələn, mikroiqtisadi nəzəriyyədə irəli sürülən iki mühüm fərziyyə vardır:

1. İstehlakçının məqsədinin kommunal xidmətin maksimumlaşdırılması;

2. Biznes firmasının məqsədinin mənfəəti maksimumlaşdırması.

Eynilə, investorların müxtəlif layihələrdən risk və gəlir arasında tarazlıq yaratmağa

çalışdıqları da aydın məsələdir. Ən gəlirli layihələr, həm də ən riskli layihələr olduğundan, investorlar risk və gəlirlərin optimal birləşmələrini seçməyə çalışırlar.

İqtisadçılar təhlili sadələşdirmək üçün də müəyyən fərziyyələr irəli sürürlər. Məsələn, onlar tələb nəzəriyyəsinə faydalı yanaşmanı müzakirə edərkən, təmsil edən istehlakçının istənilən sayda əmtəə ala biləcəyini güman edirlər. Lakin, təklif əyrisi yanaşmasını müzakirə edərkən, istehlakçının yalnız iki mal (məsələn, qida və geyim) aldığını güman edirlər. Bu fərziyyə yalnız rahatlıq üçün, yəni diaqramlı təhlili mümkün etmək üçün edilir. Ancaq hamımız bilir ki, bu qeyri-real bir fərziyyədir. Real dünyada heç bir istehlakçı yalnız iki əmtəə almır. Əsl dünya, şübhəsiz ki, çox mürəkkəbdir. Çoxsaylı amillər öz rollarını oynayır və bir-biri ilə qarşılıqlı təsir göstərir. Beləliklə, tədqiq olunan problemə birbaşa və ya dolaylı təsiri olan müxtəlif amillərin nisbi əhəmiyyətini diqqətə çatdırmaq üçün tədqiqat aparmaq tamamilə vacibdir. Hər bir fərziyyənin real olması heç də vacib deyil. Nəzəriyyələşdirmədə ən mühüm amil nəzəriyyənin verdiyi proqnozların faktlar və ya müşahidələrlə təsdiqlənib-təsdiqlənməməsidir.

R.G. Lipseyin sözləri ilə desək: “Hər hansı bir məsələyə elmi yanaşma onu izah edəcək bir nəzəriyyə qurmaqdan və sonra bu nəzəriyyənin dəlillərlə sübut edilə biləcəyini görməkdən ibarətdir.”

Eyni fikri Nobel mükafatı laureatı iqtisadçı Milton Fridman da qeyd edib.

O, fərziyyələrin “realizminə” yersiz əhəmiyyət verməmək lazım olduğu fikrini əsaslandırır. Elmi nəzəriyyə baxımından ən önəmlisi onun düzgün proqnozlar verməyə imkan verib-verməməsidir.

3. Hipotezin formalaşması

Məntiqi deduksiya prosesi vasitəsilə ümumiləşdirmələrin aparılmasında üçüncü addım irəli sürülən fərziyyələr əsasında hipotez formalaşdırmaqdır. Bu həqiqəti bizə məlum olmayan müvəqqəti bir ifadədir. Bir hipotez yalnız müəyyən bir fenomenə təsir edən amillər arasındakı əlaqəni təsvir edir.

Fərqli desək, bu fenomenə birbaşa təsir edən dəyişənlər (asılı və müstəqil) arasında səbəb-nəticə əlaqəsini qurur.

Bir hipotez adətən şifahi və ya simvolik mənada məntiqi əsaslandırma prosesini izləməklə və ya qrafik və diaqramlardan istifadə etməklə fərziyyələrdən çıxarılır. Bu üsullardan hər hansı biri iqtisadi dəyişənlər arasındakı əlaqə haqqında fərziyyəni çıxarmaq üçün istifadə edilə bilər.

Hazırda məntiqi deduksiya prosesi ciddi riyazi metodlardan istifadə etməklə həyata keçirilir. Nəticədə, hipotezin yaranması prosesi, şübhəsiz ki, daha formal xarakter alır. Bununla belə, bu da daha dəqiq olur.

4. Hipotez Testi

Deduktiv metodda iştirak edən son addım hipotez testidir. Bu test qeyri-müəyyən şəraitdə bir hipotezin etibarlılığına dair qərar qəbul etməyə kömək etmək üçün statistik meyarların işlənilməsinə və istifadəsinə aiddir. Bir hipotezin etibarlılığı ilə bağlı istənilən qərarla həmişə düzgün seçim etmək şansı və səhv seçim etmək riski var.

Hipotez testi bu şansları qiymətləndirmək və səhv qərarların qəbul edilməsi ehtimalını minimuma endirən meyarlar təklif etməklə məşğuldur. Buna görə də, məntiqi əsaslandırma prosesi ilə çıxarılan hipotezlər təsdiqlənməlidir. Əks halda bunları iqtisad elminin ümumiləşdirmələri və ya prinsipləri kimi təsbit etmək mümkün deyil.

İqtisadçılar fərziyyələrin yoxlanılması və ya dəqiqləşdirilməsi üçün idarə olunan təcürbələr apara bilməzlər. Buna görə də iqtisadçılar nəzarətsiz eksperimentlər aparmağa və ya

keçmiş müşahidələrə əsaslanmağa məcbur olurlar. İqtisadi sistemin özü insanların davranış modeli haqqında lazımı məlumatları yaradır. Nəzarətsiz təcrübələr nəticəsində iki böyük problem yaranır.

Birincisi, hipotezi yoxlamaq və ya ümumiləşdirmələr əldə etmək üçün getdikcə daha çox müşahidələr aparmalıdırlar. İkincisi, nəzarətsiz təcrübələrə güvənmək məcburiyyəti təhlili çox mürəkkəbləşdirir. Bundan əlavə, müvafiq iqtisadi dəyişənlər arasında əhəmiyyətli əlaqəni ayırd edə bilmək üçün faktları diqqətlə şərh etmək tamamilə vacib olur. Nəzarət olunmayan təcrübələrin və keçmiş müşahidələrin uğurlu təhlili və düzgün şərh vasitəsilə iqtisadi hipotezin yoxlanılması ilə bağlı müxtəlif mürəkkəbliliklər və çətinliklər mövcuddur. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın hər iki sahəsi üzrə bir sıra faydalı və əhəmiyyətli ümumiləşdirmələr aydın şəkildə müəyyən edilmişdir.

Mikroiqtisadiyyat sahəsində biz bir əmtənin qiyməti ilə təklif kəmiyyəti arasında bir-başa əlaqə, qiymətlə əmtəyə tələb olunan kəmiyyət arasında tərs əlaqə, mənfəətin vahid birliyə meyil etmə meyli kimi bir neçə əsaslı ümumiləşdirmələrə, həmçinin rəqabət şəraitində firmalar arasında səviyyəyə, sırf rəqabət şəraitində əmək haqqının marjinal gəlir məhsuluna bərabər olması tendensiyasına, məhsulun bazar qiymətinin xalis rəqabət şəraitində ayrı-ayrı firmanın marjinal istehsalının maya dəyərində bərabər olması tendensiyasına və s. istinad edə bilərik.

Eynilə, makroiqtisadiyyatda biz bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə məcmu effektiv tələb və məcmu təklif əsasında milli məhsulun (ÜDM) müəyyən edilməsi, ev təsərrüfatlarının istehlak xərclərinin onun sərəncamında olan gəlirindən asılılığı, marjinal gəlirlər arasındakı bir-başa əlaqə kimi ümumiləşdirmələrə istinad edə bilərik.

Tədqiqat, əsasən, müəyyən bir konsepsiya və ya nəzəriyyə ilə bağlı sorğu və ya axtarışı müəyyənləşdirmək və bununla bağlı qəti nəticəyə gələrək müəyyən məlumat əldə etmək üçün aparılır. Tədqiqat, ümumiyyətlə, şərh etmək, yazmaq, araşdırmaq və məlumatları yaymaq üçün tələb olunan bilik əldə etmək üçün bir yanaşmadır.

Mükəmməl bir təcrübənin çatdırılmasını təmin etmək üçün tədqiqatın keyfiyyətinə görə qənaətbəxş olması vacibdir və odur ki, bu işdə müxtəlif tədqiqat metodları köməyimizə çatır.

Təsviri tədqiqat

Təsviri tədqiqat sorğuları, eləcə də müxtəlif növ faktaraşdırıcı araşdırmaları özündə birləşdirən tədqiqat formasıdır. Tədqiqatın bu forması vəziyyətin mövcud durumunu olduğu kimi təsvir etməyə yönəldilmişdir. Bu tədqiqat forması faktiki hesabata diqqət yetirir, tədqiqatçı cəlb olunan dəyişənlərə təsir edə bilməz və yalnız təfərrüatları baş verdiyi və ya olduğu kimi bildirə bilər.

Tədqiqatçılar, əsasən, təsviri tədqiqat yanaşmasından tədqiqatın xüsusiyyətlərini, tezliklərin və ya tendensiyaların dəyişməsinə yönəldilməsi kimi məqsədlər üçün istifadə edirlər.

Analitik tədqiqat

Analitik tədqiqat tədqiqatçının öz istəyi ilə mövcud olan məlumat və faktiki məlumatlarla məşğul olmalı və məlumatların kəskin qiymətləndirilməsini həyata keçirmək üçün bu məlumatları şərh etməli olduğu tədqiqat formasıdır.

Bu tədqiqat forması tez-tez tədqiqatçılar tərəfindən hazırkı tədqiqatlarını dəstəkləyən və onu daha orijinal edən bəzi sübutları aşkar etmək üçün həyata keçirilir. Tədqiqatın əsaslandığı mövzu ilə bağlı təzə fikirlərin icad edilməsi də həyata keçirilir.

Meta-analiz, ədəbi araşdırma və ya elmi sınaqlar aparmaqdan və ictimai rəyi öyrənməkdən tutmuş, bu tədqiqatın aparılması üçün bir çox üsul var.

Tətbiqi tədqiqat

Hər hansı bir işdə cəmiyyət üçün dərhal həllini tələb edən bir problemlə qarşılaşdıqda, tətbiqi tədqiqat xilasetmə üçün gələn tədqiqat növüdür.

Gündəlik həyatımızı narahat edən, işimizə, sağlamlığımıza və ya rifahımıza təsir edən məsələlərin həllinə gəldikdə, biz, ilk növbədə, tətbiqi tədqiqatdan istifadə edirik. Bu tədqiqat növü təhsil, mühəndislik, psixologiya və ya biznes kimi müxtəlif sektorlara aid məsələlərin həlli yollarını tapmaq üçün həyata keçirilir.

Məsələn, şirkət şirkətdəki xüsusi vəzifələrə ən uyğun olan işçilərin seçilməsi üçün mümkün olan ən yaxşı yanaşmanı yekunlaşdırmaq üçün tətbiqi tədqiqatçı işə götürə bilər. Mahiyyət artan praktiki problemin həllini tapmaqdır.

Tətbiqi tədqiqatın 3 növü var:

Qiyətləndirmə tədqiqatı - Mövzu ilə bağlı üstünlük təşkil edən məlumatların düzgün qərarlar qəbul etmək üçün şərh edildiyi tədqiqatdır.

Tədqiqat və İnkişaf - Məqsəd bazar tələblərinə cavab verən təzə məhsul və ya xidmətlərin yaradılmasını özündə əks etdirən tədqiqat növüdür.

Fəaliyyət araşdırması - Müəyyən biznes məsələləri üçün onlara düzgün istiqamət verməklə praktik həllər təklif etmək məqsədi daşıyan 3-cü növ tətbiqi tədqiqatdır.

Fundamental tədqiqat

Bu, ilk, növbədə, nəzəriyyənin formalaşdırılması və ya müəyyən bir təbiət hadisəsinin başa düşülməsi ilə məşğul olan tədqiqat növüdür. Fundamental tədqiqat müəyyən bir sahədə və ya sənayedə mövcud konsepsiyaları əlavə edərək, geniş tətbiq bazası ilə məlumat tapmaq məqsədi daşıyır.

Riyazi vasitələrdən istifadə etməklə aparılan tədqiqatlar və ya insanların davranışlarının ümumiləşdirilməsi ilə bağlı tədqiqatlar da fundamental tədqiqatın nümunələridir. Bu tədqiqat forması əsasən təhsil, psixologiya və elm kimi sferalarda həyata keçirilir.

Məsələn, psixologiyada fundamental tədqiqatlar fərdi və ya şirkətə müəyyən davranışlar haqqında daha yaxşı fikirlər əldə etməyə kömək edir. Kofein istehlakının tələbəninin diqqətinə necə təsir edə biləcəyini və ya mədəniyyət stereotiplərinin depressiyaya səbəb ola biləcəyini deşifrə etmək üçün bu tədqiqat üsulundan istifadə edilə bilər.

Kəmiyyət tədqiqatı

Kəmiyyət tədqiqatı, adından da göründüyü kimi, müəyyən bir hadisənin müəyyən miqdarının ölçülməsinə əsaslanır. O, rəqəmsal məlumatların toplanması və şərh edilməsinə diqqət yetirir, hər hansı nümunələri aşkar etmək və ya proqnozlar vermək üçün qəbul edilə bilər.

Tədqiqatın bu forması say əsaslıdır və iki əsas tədqiqat növü altında yerləşir. Nəticə əldə etmək üçün cədvəllərdən, məlumatlardan və qrafiklərdən istifadə edilir. Bu tədqiqatdan əldə edilən nəticələr ölçülə biləndir və keyfiyyətli tədqiqatın nəticələrindən fərqli olaraq, təkrarlana bilər. Bu tədqiqat növü əsasən elmi və sahə əsaslı tədqiqatlar üçün qəbul edilir.

Kəmiyyət tədqiqatı, ümumiyyətlə, çoxlu sayda insanı və məlumatların böyük hissəsini əhatə edir və onun dəqiqliyi üçün geniş imkanlara malikdir.

Bu tədqiqat metodları təsviri, korrelyasiya və ya eksperimental tədqiqat kimi yanaşmalar üçün qəbul edilə bilər.

Kəmiyyət tədqiqat üsulları

Təcrübə tədqiqatı - bu metod müstəqil dəyişənlərin asılı dəyişənlər üzərindəki təsirini müəyyənləşdirməyə kömək edir.

Sorğu - sorğular müəyyən müəyyən sayda və ya onlayn, üz-üzə və ya telefonla insanların suallarını soruşmağı əhatə edir.

Sistematik müşahidə - bu üsul hər hansı bir hadisənin aşkar edilməsini və təbii şəraitdə monitorinqini nəzərdə tutur.

İkinci dərəcəli tədqiqat - Bu tədqiqat daha əvvəl başqa məqsədlər üçün toplanmış məlumatlardan, məsələn, milli sorğu kimi istifadəyə yönəlmişdir.

Keyfiyyətli tədqiqat

Adından da göründüyü kimi, tədqiqatın bu forması daha çox müəyyən bir fenomenin keyfiyyəti kimi nəzərdən keçirilir və bura "nə" ilə yanaşı "niyə" sualı da daxil olur. Məsələn, kişilərə nisbətən daha çox qadınların ziyarət etdiyi cinsdən asılı olmayan geyim mağazasına nəzər salmaq.

Keyfiyyətli araşdırma, nəticəsində bu kateqoriyadan bəzi potensial müştərilərlə ətraflı müsahibə apararaq, kişilərin niyə mağazaya gəlmədiyini müəyyən etmək olar.

Tədqiqatın bu forması insan davranışının səbəblərini anlamaqda maraqlıdır, yəni insanlar tərəfindən müəyyən hərəkətlərin niyə və nə üçün edildiyini başa düşməkdir.

Bu araşdırma vasitəsilə insanların müəyyən bir şəkildə davranmalarına təsir edən və ya onların müəyyən bir şeyə olan üstünlüklərini tənzimləyən amillər şərh edilə bilər.

Motivasiya tədqiqatı keyfiyyətli tədqiqatın nümunəsi ola bilər. Bu tədqiqat dərin müsahibələr kimi mürəkkəb üsullarla köklü motivlərin və ya istəklərin deşifrə edilməsinə yönəlib. Bu, hekayənin tamamlanması və ya söz birləşməsi kimi bir neçə testi əhatə edir.

Başqa bir nümunə rəy araşdırması ola bilər. Bu tip tədqiqat insanların müəyyən bir mövzu və ya hadisə ilə bağlı fikirlərini və perspektivlərini aşkar etmək üçün aparılır.

Bu, nəzəriyyəyə əsaslanan tədqiqat formasıdır və əvvəlki konsepsiyaları, ideyaları və araşdırmaları nəzərə alaraq bir problemi təsvir etməklə işləyir. Tədqiqatçının təcrübəsi burada ayrılmaz rol oynayır.

Keyfiyyətli tədqiqat metodları

Müşahidələr: Bu üsulda tədqiqatçının gördükləri, eşitdikləri və ya qarşılaşdıqları ətraflı qeyd olunur.

Müsahibə: İnsanlara təkbətək söhbətlərdə şəxsən suallar verilir.

Fokus qrupları: Bu, eyni nəticəyə gəlmək üçün bir qrup insan arasında sualların verilməsini və müzakirələrin aparılmasını əhatə edir.

Sorğular: Bu sorğularda kəmiyyət tədqiqat sorğularından fərqli olaraq, anketlər ətraflı cavablar tələb edən geniş açıq suallardan ibarətdir.

İkinci dərəcəli tədqiqat: şəkillər, mətnlər və ya audio və ya video qeydlər kimi mövcud məlumatların toplanması. Bu, mətnin təhlilini, nümunə araşdırmasının tədqiqatını və ya dərin müsahibəni əhatə edə bilər.

Konseptual tədqiqat

Bu tədqiqat mücərrəd fikir və ya nəzəriyyə ilə bağlıdır. Mütəfəkkirlər və filosoflar tərəfindən yeni bir konsepsiya hazırlamaq və ya mövcud anlayışları yenidən araşdırmaq məqsədi ilə qəbul edilir.

Konseptual tədqiqat, əsasən, tədqiqatın mövcud mövzu üzrə artıq mövcud olan məlumatları müşahidə etmək və şərh etməklə aparıldığı bir metodologiya kimi müəyyən edilir. Bura heç bir praktiki təcrübənin aparılması daxil deyil.

Bu metodologiya tez-tez Aristotel, Kopernik, Eynşteyn və Nyuton kimi məşhur alimlər tərəfindən dünyaya dair yeni nəzəriyyələr və anlayışla inkişaf etdirmək və mövcud olanları fərqli bir perspektivdən araşdırmaq üçün qəbul edilmişdir.

Anlayışlar filosoflar tərəfindən onların mühitini müşahidə etmək və mövcud məlumatları çeşidləmək, öyrənmək və ümumiləşdirmək üçün yaradılmışdır.

Empirik tədqiqat

Bu, nəzəriyyə və ya sistemə diqqət yetirmədən yalnız müşahidə və təcrübə kimi aspektlərə diqqət yetirən tədqiqat metodudur. O, məlumatlara əsaslanır və müşahidə və eksperiment vasitəsilə təsdiqlənə və ya yoxlana bilən nəticələr çıxara bilər. Empirik tədqiqat əsasən müəyyən dəyişənlərin başqalarına müəyyən şəkildə təsir etdiyini sübut etmək üçün aparılır.

Bu cür tədqiqatı eksperimental tədqiqat kimi də adlandırmaq olar. Bu tədqiqatda bütün faktların bilavasitə mənbədən əldə edilməsi vacibdir ki, tədqiqatçı fəal şəkildə gedib hərəkətləri həyata keçirə bilsin və lazımı məlumatları əldə etmək üçün müvafiq materiallarla manipulyasiya edə bilsin.

Bu araşdırmada bir fərziyyə yaradılır və sonra bu fərziyyəni təsdiqləmək və ya ləğv etmək üçün bir yol götürülür. Tədqiqatçının cəlb olunan dəyişənlər üzərində saxladığı nəzarət bu tədqiqatı müəyyən edir. Tədqiqatçı təsirini araşdırmaq üçün bu dəyişənlərdən birini manipulyasiya edə bilər.

Y E K U N

Tədqiqat metodologiyaları hər hansı bir tədqiqat təhlilinin çox vacib elementidir. İqtisadi nəzəriyyədə də tədqiqatın öz mühüm yeri var və ona çox mühüm status verilmişdir. O, bütün tədqiqatın düzgün nəticəsinin hazırlanmasına kömək edir. Tədqiqat prosesinin son məqsədi sistemli şəkildə araşdırma aparmaq və müəyyən bir mövzuya dair bilik əldə etməkdir. Bu günün dinamik və rəqabətli iş dünyasında təşkilatların əksəriyyəti bütün prosesləri daha yaxşı başa düşmək üçün tədqiqat aparır və nəticədə bu sahədə gedən proseslər və iqtisadi hadisələr haqqında ən effektiv qərar qəbul etməyə yönəlirlər.

Tədqiqat üçün düzgün mühitin seçilməsi tədqiqatın çox mühüm aspektidir, çünki bütün tədqiqatın nəticələri və gözləntiləri bu bölmədən asılıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, eyni işi yerinə yetirmək üçün istifadə edilə bilən çoxlu üsullar var, lakin uyğun tədqiqat metodunun tətbiq edilməsi üçün ən uyğun olan mühit-tədqiqat suallarının bütün aspektlərinə cavab verə bilən mühitdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. McConnell C.R., Bruce S.L. İqtisadiyyat: prinsiplər, problemlər və siyasət. 2 cildə. 11 -ci nəşr. Cild 1, M.: Cümhuriyyət, 1992
2. Davydenko L.N., Voitsexovski V.A., Galuza S.G. və b. İqtisadi nəzəriyyənin əsasları: sxemlər, diaqramlar, cədvəllər. Minsk, 1991, 207 s.
3. V.L. Klyunya, M.L. Zelenkeviç, N.V. Çerçenko və b. İqtisadi nəzəriyyənin əsasları. Dərslik. Minsk: NKF "Ekoperspektiva", 1996. 336 s.
4. Fischer S., Dornbusch R., Schmalenzi R. İqtisadiyyat. 2-ci nəşr. M.: "Delo LTD", 1993.
5. www.google.com
6. www.cbar.az

Gahraman Mahammad Piriyeu,
Ph.D., Student,
Azerbaijan National Academy of Sciences,
Email: qpiriyev95@gmail.com
© G.M. Piriyeu, 2022

FEATURES OF APPLICATION OF RESEARCH METHODS OF ECONOMIC SCIENCE

ABSTRACT

The purpose of the research – is to determine the main research methods, taking into account the most important principles of economic theory, to provide the correct analysis and recommendations in order to obtain the correct result.

The methodology of the research – systematic approach, logical summarization, analysis methods were used in the research work.

The practical importance of the research –for the correct application of economic theory in all sectors, research methods, carefully selected research objects are the most important factors to reach the right conclusion.

The results of the research - according to our research, the analysis directions of the economic theory, research methods and their correct application have a positive effect in all areas and lead to further growth of development, efficiency and effectiveness.

The originality and scientific novelty of the research – The importance of economic theory is determined.

Keywords: research methods, economic theory, analysis, generalization.

Пириев Кахраман Мухаммад оглы,

докторант,

Национальная Академия Наук Азербайджана,

Email: qpiriyev95@gmail.com

© Пириев К. М., 2022

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ МЕТОДОВ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКИ

Р Е З Ю М Е

Цель исследования - определить основные методы исследования с учетом важнейших принципов экономической теории, осуществить правильный анализ и дать рекомендации для получения правильного результата.

Методология исследования - в работе использовались системный подход, логическое обобщение, методы анализа.

Практическая значимость исследования - для правильного применения экономической теории во всех секторах, методы исследования, тщательно отобранные объекты исследования являются наиболее важными факторами для достижения правильного вывода.

Результаты исследования - согласно нашему исследованию, анализ направлений экономической теории, методов исследования и их правильное применение дают положительный эффект во всех сферах и ведут к дальнейшему росту развития, эффективности и результативности.

Оригинальность и научная новизна исследования - определено значение экономической теории.

Ключевые слова: методы исследования, экономическая теория, анализ, обобщение.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:

31.10.2022

Təkrar işləməyə göndərilmişdir:

10.11.2022

Çapa qəbul olunmuşdur: 18.11.2022

Дата поступления статьи в редакцию:

31.10.2022

Отправлено на повторную обработку:

10.11.2022

Принято к печати: 18.11.2022

The date of the admission of the article to the editorial office:

31.10.2022

Send for reprocessing:

10.11.2022

Accepted for publication: 18.11.2022